

De gelijkmaking in de plaatsnamen (Ortsnamenausgleich) II.

door H. DRAYE,
Geassocieerde v. h. N. F. W. O.

Bij het onderzoek naar de vraag hoe de taalkundige afzondering van twee taalgemeenschappen, die ten gevolge van kolonisatie vermengd werden, haar neerslag vindt in de toponymie van een aanvankelijk min of meer breede grenstrook, waarin gewoonlijk na een ruime tijdspanne een taalgrenslijn ontstaat, werd vastgesteld dat de heterogene plaats- en veldbenamingen opgeslorpt of gelijk-gemaakt worden ten voordeele van de taal die de bovenhand behaalt 1. door overname of ontleening, waarbij noodzakelijk een aanpassing aan de fonetiek van de ontleenende taal gebeurt ; 2. door gedeeltelijke assimilatie, waarbij vaak het vreemdtalig door een eigen suffix wordt vervangen en dus hybride plaatsnamen gevormd worden ; 3. door vertaling van de vreemde plaatsnamen, een verschijnsel dat thans nog geïllustreerd wordt door het bestaan van „Doppelnamen” of doubletten. Anderdeels blijkt het dat de assimilatie of gelijkmaking (nog) niet tot stand gekomen is, wanneer éézelfde plaats door de twee taalgemeenschappen met een verschillenden naam wordt aangeduid : de twee verschillende namen kunnen 1. ofwel tot éézelfde prototype worden teruggebracht, zoodat een namen-paar ontstaan is ten gevolge van een parallele

phonetische ontwikkeling in de twee talen : aldus de talrijke „dubbel-vormen” van het type Liek-Oleye (1); 2. ofwel bestaat er geen etymologisch verband tusschen de twee namen, die in dit geval een vrij plaatsnamen-paar uitmaken, b. v. Lowaige-Lauw (2).

Aan het feit van de toponymische gelijkmaking wordt niet getwijfeld, doch over de draagwijdte van hare werking bestaat nog groote oneenigheid. Uitgaande van de vreemdtalige relictten, die vooral aan weerszijden van taalgrenslijnen overgebleven zijn, en van de historisch eerder schaarsche bewijsplaatsen van gelijkmakingsphenomenen, hebben sommige vorschers gemeend te mogen besluiten dat de „Ortsnamenausgleich”, ook in thans nagenoeg volledig eentalige toponymische gebieden, een niet meer te berekenen aantal vreemdtalige toponiemen, die nieuwe kolonisten zouden aangebracht hebben, heeft doen verdwijnen, terwijl andere geleerden, vooral ten aanzien van het weinig overvloedig bewijsmateriaal, een aarzelende of afwijzende houding hebben aangenomen tegenover de overwegende betèekenis die thans in de vestigingsgeschiedenis aan de gelijkmakingstheorie wordt toegeschreven. De historisch georiënteerde plaatsnaamkundigen zijn wel meer geneigd met den „Ortsnamenausgleich” te opereeren dan hunne philologisch gerichte vakgenooten — men denke slechts aan het voorloopig gestaakte dispuut tusschen STEINBACH-PETRI en GAMILLSCHEG — ; de voorstanders nl. van de nieuwe dynamische taalgrenstheorie hebben door de gelijkmaking problemen trachten op te lossen welke door de geleerden die de taalgrens als een statische lijn beschouwden, nauwelijks werden gesteld.

(1) A. CARNOY, *Curiosa* onder de taalkundige doubletten in de Vlaamsche toponymie. *K. V. A., V en M.* 1940; 135-43.

(2) J. VANNÉRUS, *Le nom de Lowaige. Com. Top.* XV (1941), 135-204.

Daar een wetenschappelijke theorie slechts dient ter verklaring van het positief feiten-materiaal, komt het er vooreerst op aan vast te stellen welke toponymische verschijnselen moeten worden geïnterpreteerd, vervolgens na te gaan of de theorie van den „Ortsnamenausgleich” alleen deze feiten afdoende kan ophelderen, om aldus ten slotte de waarde en de rechtmatigheid van de voorgestelde theorie te bepalen. In verband met onze studiën omtrent den oorsprong van de Germaansch-Romaansche taalgrens, werden in het eerste deel van deze bijdrage (1) een aantal publicaties onderzocht over taalgrenzen in het Z. en het Z. O. van Deutschland, die ontstaan zijn door jonge volksbewegingen en die daardoor het toponymisch gelijkmakingsproces nog van dichter bij laten volgen dan dit te onzent in het algemeen het geval is. Steeds ter vergelijking wenschen wij dit onderzoek voort te zetten en voor enkele andere taalgrens- of menggebieden na te gaan, welke toponymische wijzigingen een nederzetting van menschen die een vreemde taal spreken, veroorzaakt heeft en hoe de „Ortsnamenausgleich” er op heeft ingewerkt.

* * *

De niet zeer duidelijke taalgrens tusschen DUITSCHERS en LITAUERS in het Noordoosten van Oost-Prusen is de resultante van ten deele zeer jonge systematische overplantingen (de zgn. Retablissemens) van Duitschers (vooral Salzburgers) gedurende de XVIIIe eeuw, nadat de verschrikkelijke pest-epidemie van 1709-10 meer dan de 3/4 van de ingezetenen bevolking had weg-gemaaid. Deze laatste bestond in meerderheid uit Litauers die van het einde der XVe eeuw af ingeweken waren in gebieden welke gedurende de middeleeuwen grootendeels

(1) *Com. Top.* XV (1941), 357-94.

onbewoond waren ; van de tweede helft der XVIe eeuw af waren echter ook Duitsche kolonisten in Oost-Pruisen en in het Memelgebied woonachtig geworden. De oorspronkelijke bevolking van Oost-Pruisen schijnt echter niet Litausch maar Pruisisch te zijn geweest, alhoewel daarvan ook in de toponymie niet al te veel sporen zijn overgebleven en de oudste historische inlichtingen, nl. uit den tijd van de veroveringen van de Duitsche Orde, vooral den nadruk leggen op het desolaat karakter van dit gebied.

In de toponymie van Oost-Pruisen zal men dus drie opeenvolgende lagen moeten ontdekken, waarvan de oudste Pruisisch, d. i. Oerbaltisch (1), de tweede Litausch en de jongste Duitsch is.

O. NATAU heeft in zijn studie „Mundart und Siedelung im nordöstlichen Ostpreussen” (2) ook aandacht gewijd aan de toponymie (vooral blz. 154-70) van den Kreis Pillkallen, waarvan de oostelijke grens sinds 1422 (vrede van Melnosee) tevens ook de rijksgrens geworden is. De bevolking van Pillkallen is zeer gemengd wat haar oorsprong betreft : aan de hand van officieele bescheiden (meetboeken, cijnsregisters, enz.) heeft Natau een duidelijk beeld opgehangen van het verloop van de kolonisatie en van het ontstaan van nieuwe plaatsnamen.

Met het oog op de gelijkmakingstheorie kan men aan dit onderzoek de volgende feiten ontleenen.

Vooreerst moge worden opgemerkt hoe een der voorwaarden die de veranderingen in de nomenclatuur van een gebied mogelijk maken, nl. de onvastheid van de plaatsnamen in het begin van hun bestaan, in het door Natau

(1) Over de Oudpruis. plaatsnamen schreef G. GERULLIS, *Die altpreussischen Ortsnamen gesammelt und sprachlich behandelt. Berlin-Leipzig, 1922.*

(2) *Schriften der Albertus-Univ. Bd 4. Königsberg-Berlin, 1937.* Zie ook de bespreking van dit werk door O. MAUSZER, *Zs. Nf. XVI (1940), 262-71.*

onderzochte gebied, duidelijk verwezenlijkt is. Ter aanduiding van de los-samenhangende dorpen gebruiken de oudste documenten die door de beambten van de Deutsche orde werden opgesteld, hoofdzakelijk rivier- soms ook bergnamen. Zoodra echter omstreeks 1480 Litausche inwijkelingen zich in de eerst bewoonde plaatsen komen vestigen, geraken de tot dan toe gangbare namen in onbruik, want er ontstaan nieuwe, meer gesloten nederzettingen ofwel ten gevolge van splitsing van de bestaande dorpsgebieden ofwel door samensmelting van kleine hoevengroepen, eindelijk meestal door stichting van op het woud veroverde landbouwuitbatingen. Deze nederzettingen worden aangeduid met namen van een nieuw type : zij worden afgeleid van de namen der nieuwe kolonisten en de verhouding tusschen de persoonsnamen en de plaatsnamen is zoo eng geworden dat de oudere plaatsnamen doorgaans weggevaagd worden (1). Men merkt dus op dat de „Besiedlung” zelf aanleiding geeft tot het wijzigen van de plaatsnamen. Enkele voorbeelden mogen het wezen van deze veranderingen nader belichten.

In 1517 kunnen in den Kreis Pillkallen 8 nederzettingen worden geïdentificeerd met thans nog bestaande dorpen : slechts twee daarvan zijn na de massale Litausche inwijking blijven voortbestaan, waarschijnlijk omdat zij ouder zijn dan de andere (NATAU, 155). In een document van 1486-90 wordt *Beinigk* (*Beingk*) vermeld ; oorspronkelijk wsch. de naam van een Pruis. edelman (*Beinicke*) is *Beinigk* bij het begin van de kolonisatieperiode, nadat de burcht van *Beinicke* vernield was, de naam van een woudland geworden (*Wiszen auf dem Benigk... schlagen*). Door Litauers wordt op de bewuste plaats een dorp gesticht : de oude Pruisische

(1) Voorbeelden van dergelijke „Umbenennungen” bij NATAU, blz. 156-62.

naam wordt overgenomen en gelituaniseerd tot *Beynnicke-men* (aldus in 1580), thans nog *Beinigkehmen*. Uit dezen plaatsnaam, waarin het typisch Pruis. suffix *-(e)nik* voorkomt dat in alle andere gelijksoortige plaatsnamen door het Lit. *-(e)nik*-suffix verdrongen werd (b.v. blz. 167), meent Natau te kunnen afleiden dat oorspronkelijk nog meer Pruisische plaatsnamen moeten bestaan hebben.

Het is in feite moeilijk toponymische formaties uit twee zoo nauw verwante talen als het Oudpruis. en het Lit. te onderscheiden en daarenboven zijn beide slechts in Duitse documenten overgeleverd, zoodat men met de mogelijkheid dat de Duitsche schrijvers zelf de plaatsnamen kunnen vertaald of vervormd hebben, moet rekening houden (1). De meest gezaghebbende toponymisten maken evenwel in riviernamen een onderscheid tusschen Pruis. *-ape* en Lit. *-àpé*. In 1517 wordt het huidige Alxnupönen vermeld als *Altsnappen*, *Altensnappen*, *Alten Snaßen*; in 1580 heet het dorp *Alxnappen*, *Alxnùppen* — de rivier waaraan de naam ontleend werd: *Alxnuppe* — het meer *Alcksnappen*. Wat de oorsprong van het verduitschte *Alten-* (Pruis. alskande = els?) ook moge zijn, de inwijkende Litauers schijnen den naam etymologisch te hebben verklaard als *Alx-* (Lit. álksnis = eveneens : els), terwijl zij het tweede bestanddeel Pruis. *-ape* overgenomen en ten deele behouden hebben tot in de XVIIIe eeuw : op dit tijdstip wordt *-ape* verdrongen door *-àpé*, waaruit Alxnupönen.

Naast hybriede formaties als Alxnappen, treft men in den Kreis Pillkallen ook een aantal Lit. plaatsnamen aan, die bij het begin van de Litausche kolonisatie alleen in

(1) Hetzelfde probleem wordt behandeld door W. FENZLAU, vooral wat de persoonsnamen betreft, in een studie : Die deutschen Formen der litauischen Orts- und Personennamen des Memelgebiets (Zs. f. Mundartf. Teuthonista, Beiheft 13). Halle/S., 1936.

Duitschen vorm zijn overgeleverd. Aldus beantwoordt aan den Duitschen vorm van 1517 *Haselpusch* het Lit. *Lasdehnen* (Lit. *lazdýnas* = hazelnootgestruikte); aan *Schlos(s)berg* 1516, het Lit. *Pillkallen* (*pilis* = burcht, slot + *kálnas* = berg); enz., maar zeer bewijskrachtig zijn deze vertalingen o. i. niet, daar de Deutsche oorkondenschrijvers waarschijnlijk de Deutsche vormen slechts kunstmatig hebben geschapen of vertaald uit de levende Pruis. of Lit. toponymie. Duidelijk blijkt dit uit vormen als 1580, *Septinleben*, *deutsch Siebenlinden genannt* (Lit. *liépa* = linde — Lit. *septyni* = zeven): in het huidige Siebenlinden is dus de vertaling van het oorspr. Lit. toponiem bewaard gebleven.

Men kan er niet genoeg op bedacht zijn — dit vooral kunnen wij uit de studie van NATAU weer eens leeren — alle bewijsplaatsen voor een vermoede toponymische gelijkmaking nauwkeurig te onderzoeken naar het levend taalgebruik (1), om te voorkomen dat een „Ortsnamenausgleich” zou worden opgebouwd op papier-vormen die nooit buiten de archief-stukken eenige beteekenis hebben gehad. Hier staat de toponymist voor een schier onoverkomelijke moeilijkheid, omdat de plaatsnamen doorgaans niet lang tot den levenden taalschat blijven behooren; daarom zal zijn materiaal noodzakelijkerwijze schaarscher zijn dan datgene wat de dialectoloog (2) kan onderzoeken met het

(1) Vgl. boven *Com. Top.* XV (1941), 366.

(2) Vgl. *ibid.*, 361.

Een zeer duidelijk voorbeeld van de gelijkmaking in de dialecten vindt men in het door NATAU onderzocht gebied: over den „Sprachausgleich” zie blz. 200-22. Thans wordt in het gebied van *Pillkallen* „jungpreussisch” (*Mitzka*) gesproken, alhoewel slechts een kleine minderheid van de kolonisten uit West-Pruisen afkomstig is en ofschoon verder ten eerste Litauers en Duitschers min of meer gemengd samenwoonden en ten tweede inwijkelingen vooral uit Midden- en Zuid-Duitschland, hunne verschillende gewestsspraken ingevoerd hebben.

Een dubbel gelijkmakingsproces, dat thans nog niet heelemaal

oog op de gelijkmakingstheorie, die, zooals reeds uiteenzet werd, voor het eerst door dialectgeographen werd opgebouwd en voorgestaan.

* * *

De uitwerking van de vermenging van D U I T S C H E R S en W E N D E N in de toponymie van Noord-Duitschland werd onderzocht door R. TRAUTMANN (1). Nadat groote gebieden ten gevolge van de volksverhuizing naar het Westen ontvolkt waren geworden, zijn van 400 af Slavische stammen (Wenden, Sorben, Kaschoeben, enz.) die geen politieke eenheid vormden, doch taalkundig nauw met

voltooid is, al heeft circa 1880 het Nederpruisisch als omgangstaal de bovenhand behaald, moet dus zijn voorafgegaan.

I. De terugloop van het Litausch werd niet beïnvloed door de eerste inwijking van Duitschers (omstreeks 1600), betoogt Natau, omdat dezen tot den burgersstand behoorden; hij werd daarentegen wel bespoedigd door den intocht van boeren onder de Hohenzollern. Deze „Ausgleich” schijnt grotendeels afhankelijk te zijn van de locale getalsterkte van de twee groepen (Natau, 203).

II. Het Nederduitsch heeft zich van uit een kernpunt nl. Gumbinnen, naar het Oosten verspreid: daar woonden de conservatieve Salzburgers die een verbasterd Hoogduitsch spraken. Naast hunne „Halbmundart” leerden zij ook Platduitsch en aldus ontstond bij de Salzburgers een tweetaligheid die de oorzaak werd van een nieuwe eentaligheid (Natau, 207). De dialecten van de oostelijk wonende kolonisten zijn echter op hunne beurt niet zonder invloed gebleven op de westelijke dialecten: tot aan den woudengordel (tevens kolonisatiegrens, Natau 211 en kaart XII) treft men Middenduitsche woorden aan, die van het O. naar het W. zijn uitgestraald.

Dialectgeographisch is de gelijkmaking veel beter grijpbaar dan toponymisch.

(1) In 1939 konden wij, dank zij Prof. TH. FRINGS, aan het Germanistisches Institut der Univ. Leipzig, de werkzaamheden van een werkgemeenschap voor plaatsnamenstudie volgen. Prof. R. TRAUTMANN hield in de zitting van 23-5-39 een uitstekende lezing over de Slavische plaatsnamen van Noord-Duitschland. Toen reeds konden wij de drukproeven inzien van een nieuw werk van Prof. Trautmann: Die wendischen Ortsnamen Ostholsteins, Lübecks, Lauenburgs und Mecklenburgs. Of dit werk verschenen is, kunnen wij thans niet achterhalen.

mekaar verwant waren, tusschen de Weichsel en de Elbe woonachtig geworden. Het gevolg van deze nederzetting op toponymisch gebied was natuurlijk dat het grootste deel van de Germaansche plaatsnamen verloren gingen, zij het omdat zij in den mond van de Slaven vervormd werden, zoodat zij onverstaanbaar werden, zij het omdat zij vertaald werden (1). Van de vóór-Slavische Germaansche toponymische laag blijven slechts een bepaald aantal namen van stammen, waterloopen en groote steden over, ofwel omdat zij in de nabijheid van het Germaansch gebleven gebied lagen, ofwel omdat zij een meer dan locale rol speelden. Aldus bleef de naam van de Havel bewaard, alhoewel H. LUDAT (2) betoogd heeft dat de Havel bij de Slaven waarschijnlijk **Obla*, **Vobla* (kronkelende, gebogen rivier) geheeten heeft, omdat in het dal van de Havel plaatsnamen als *Wublitz*, *Woblitz*, *Wibliz* op ver van mekaar verwijderde punten voorkomen; daarentegen krijgen de *Mölln*-, *Melln*-, *Mehlen*-meren (Osla. *měl*, Poolsch miel = „ondiepte”) slechts een beteekenis wanneer men let op het feit dat naast *Mehlen-See* (nabij Lahmo, Kr. Guben) een *Tiefer-See* ligt.

Het Wendisch taalgebied dat zich uitstreckte langs de Oostzee, van Oost-Holstein over Mecklenburg en Pommeren tot nabij Lauenburg, was begrensd ten Zuiden door het Sorbisch, ten Z. O. door het Poolsch taalgebied. Van de XIIe eeuw af werden deze verschillende Slavische stammen door de „Ostkolonisation” opgeslorpt en ook taalkundig werd dit groote gebied heroverd, zoodat thans alleen nog op de uithoeken Slavische relictten te vinden zijn: Wendisch wordt nog in het uiterste Westen (Oost-

(1) Voorbeelden worden aangehaald door F. CURSCHMANN, Die deutschen Ortsnamen im nord-ostdeutschen Kolonialgebiet. *Forsch. z. dt. Landes- und Volksk.* XIX (1910), 122-.

(2) H. Ludat, Beiträge zur brandenburgischen Namenkunde I. *Forsch. z. brand. u. preus. Gesch.* XLVIII, 2 (1936), 327-50.

Holstein) (1) en in het uiterste Oosten (Lauenburg) gesproken; Sorbische resten zitten nog in de omgeving van Cottbus, Hoyerswerda, Bautzen; de Kaschoeben vindt men nog slechts in het noordelijk deel van den Korridor.

Een ver om zich heengrijpende absorptie heeft dus ook hier de centraal gelegen gebieden eerst veroverd: Trautmann betoogt op grond van het tijdstip waarop Wendische plaatsnamen versteend zijn (2) dat Mecklenburg omstreeks 1400 reeds Duitsch was, terwijl daarentegen Oost-Pommeren nog vele eeuwen later ten deele Wendisch taalgebied moet zijn geweest.

Merkwaardig is de rol die de stedelijke centra bij dit grootscheepsch assimilatieproces hebben gespeeld: om een stad als Magdeburg b. v. zijn in een breeden kring alle Wendische plaatsnamen verdwenen, ofschoon men moet aannemen dat zij zich, afgezien van geographische relictgebieden, des te langer hebben staande gehouden naarmate men het Oosten, het uitgangsgebied van de bevolking die ze heeft doen ontstaan, benadert.

De Wendische toponomastiek werd in Noord-Duitschland inderdaad in hare ontwikkeling geleidelijk belemmerd: algemeen wordt aangenomen dat de beschaving van de

(1) In Holstein valt de Duitsch-Wendische taalgrens over het algemeen samen met den „limes Saxoniae”, wiens verloop H. HOFMEISTER in een zeer lezenswaardig opstel „Limes Saxoniae” (*Zs. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch.* LVI, 1 Kiel, 1926, blz. 67-169) heeft trachten terug te vinden. De natuurlijke verdedigingszone — zij bestond uit water, woud en moeras — tegen de oprukkende Slaven werd op het initiatief van Lodewijk den Vrome tusschen 818 en 822 versterkt door een reeks burchten, die vóór de natuurlijke hindernissen, op Slavischen grond, werden aangelegd. Het is des te opvallender dat deze verdedigingslijn eenigen invloed heeft kunnen uitoefenen op de taalkundige ontwikkeling daar zij, volgens Hofmeister, reeds omstreeks 840 elke militaire betekenis verloren heeft. Onbereikbaar bleef ons het opstel van C. MATTHIESSEN, *Der limes Saxoniae. Zs. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch.* LXVIII (1940).

(2) In Mecklenburg zijn de Wendische toponiemen versteend omstreeks 1300; in Oost-Pommeren pas in de XVe-XVIe eeuw.

Wenden haar toppunt heeft bereikt in de IXe eeuw ; dat zij op dit oogenblik haar stempel op de toponymie had gedrukt, staat buiten twijfel, al is het niet meer mogelijk de Wenden bij de namengeving van hun nederzettingen van nabij aan het werk te zien, zooals dit bij de Deutsche kolonisatie in de XIIe eeuw het geval is. De stabiliseering, de administratieve bureaukratiseering van de plaatsnamen door de nieuwe heerschers waren een noodzakelijkheid : zij werden natuurlijk doorgevoerd van Duitsch standpunt uit, doch niettemin werd er rekening gehouden met den Wendischen klankstand. De Duitsch-Wendische symbiose kreeg toch geleidelijk een sterker Duitsch karakter : in de XIIIe eeuw was het Duitsch overwicht reeds opvallend en bij de fixeering van de plaatsnamen had de Wendische toponomastiek van de XIV-XVe eeuw af, geen invloed meer : zij was toen reeds grootendeels uitgestorven.

De verhouding tusschen Wendische nederzettingen, Wendische plaatsnamen en Deutsche kolonisatie is echter veel ingewikkelder dan men na de boven geschetste ontwikkeling zou kunnen meenen en zij zal in de toekomst, steeds volgens R. Trautmann, zeer subtiele doch loonende detail-onderzoekingen eischen.

In het algemeen beschouwd heeft de Deutsche kolonisatie op de Wendische toponymie van Noord-Duitschland ingewerkt zooals wij dit in andere gebieden reeds meermaals hebben vastgesteld :

1. Een groot aantal Wendische plaatsnamen werd eenvoudig overgenomen door de nieuwe bevolking : zij werden opgevat als gewone leenwoorden en zijn dus, dank zij het conservatisme van de nieuwe bevolkingslaag, bewaard gebleven. Deze plaatsnamen werden natuurlijk aangepast aan de nieuwe taal : de Wend. plaatsnaam *Bog-ow*, waarvan door palataliseering een vlei-vorm werd gevormd *Božow*, werd in het Duitsch tot *Bosau*.

De ontleening gaat zoover dat bepaalde bestanddeelen – aldus *-ow*, *-ent(in)* – uit de Wendische toponymie, door de Duitschers overgenomen en bij de vorming van nieuwe Deutsche plaatsnamen opnieuw gebruikt worden : een zeer belangwekkende vaststelling die ook elders het voorkomen van vreemdtalige toponiemen kan verklaren, zonder beroep te moeten doen op de aanwezigheid van anderstalige kolonisten.

2. Andere nederzettingen kregen een nieuwen Duitschen naam, die minder vaak ontstond door vertaling (zooals b. v. Starigard=Oldenburg), alhoewel in de oorkonden uitdrukkelijk medegedeeld wordt dat in sommige dorpen, met Duitschen naam, Slaven wonen. Door vertaling van den overgenomen Slavischen naam ontstonden soms tautologische samenstellingen zooals Göhr-Berg, Gurra-Berg, Gurrenberg, Gorkenberg, Gurken- en Gürkenberg waarin Osla. *gora=berg; Jesarsee (bij Potsdam), Jeserigsee, waarin Osla. *jezero=meer (Ludat, *op. cit.*, 336-37).

3. Doubletten (Doppelnamen) zijn talrijker : Deutsche dorpen hebben den naam overgenomen van naburige Slavische plaatsen en werden dan van deze onderscheiden door toevoeging van een nadere bepaling zooals *Deutsch-; Wendisch-; Gross-; Klein-; enz.* Van deze doubletten is vaak ééne helft afgestorven omdat de Slavische nederzetting verdwenen is : dit verklaart waarom vele Deutsche gemeenten een Slavischen naam dragen alhoewel zij van Duitschen oorsprong zijn. Anderdeels weer getuigen thans nog bestaande doubletten, zoowel in plaats- als in veldnamen, voor het vroeger samenwonen van Slaven en Duitschers. Een reeks voorbeelden van „Doppelnamen” is bevat in de hier overgedrukte bladzijde uit de bijdrage van H. LUDAT :

„Nahe bei *Leipzig* (ursl. *lipa „Linde”) liegt der Vorort *Lindenau*, unweit *Leipen* b. Lommatzsch in Sachsen gibt es einen Ort *Lindigt*

und in der Nähe des neumärkischen Dramburg befindet sich der *Liepen*-See und dicht dabei der Ort *Alt-Liepenfehr* und der *Lindstädter*-Berg. Auch auf brand. Gebiet lassen sich nun Beispiele dieser Art nachweisen, die auf ein längeres und intensiveres Zusammenleben zweier Völker schliessen lassen. Ein linker Nebenfluss der Havel ist die *Briese* (zu ursl. *berza „Birke“) die bei *Birkenwerder* mündet; dicht dabei liegt *Bergfelde* (1412 *Berkow*, 1480 *Birkholz*); das Waldgebiet nw. der Briese heisst im 18. Jh. „der Briesen“. Südlich von Spandau liegt... *Schildhorn*, in dessen Nähe sich der Fln. *Stite* (zu ursl. *štit = Schild) befindet, der schon 1590 unter den Wasserfluren begegnet. Flussabwärts auf der linken Seite der Havel liegt der Garnzug *Liepe*... unmittelbar dabei die Insel *Lindwerder*. Im Osten Berlins trifft man in der Nähe des Dämeritz-Sees (zu ursl. *dobrova „Eichwald“) den *Eich*-Berg und an der *Dahme* zu ursl. dab „Eiche“) bei Schmöckwitz die *Eich*-Berge und die neuzeitliche Kolonie *Eichwalde*. Bei *Leissow* im Lande Sternberg (zu ursl. *lis „Fuchs“) gibt es einen *Fuchsberg* und in der *Dubrow*-Heide bei Görbitsch (Sternberg) ein *Siebeneichen*. Nördlich von Werder bildet die Havel den Gr. u. Kl. *Zernsee* (zu ursl. *črn „schwarz“), bei dem die *Schwarzen* Berge und der *Zernow*-See (Wüstung Zernow) sich befinden. Im Havelländischen Luch liegt neben *Tietzow* (zu ursl. *tis „Eibe“) das *Eubruch*, im 18 Jh. noch *Eyvenbruch*. Bei Schernebeck gibt es einen Fln. *Brösewinkel* (wohl zu ursl. *berza „Birke“) in dessen Nähe die *Birkenbreite* zu finden ist. In der Uckermark bei Schwedt liegt *Berkholz* und südlich des Dorfes befindet sich der *Briesen*-See und der *Briesen*-Berg. Gleichfalls in der Uckermark liegen nahe beieinander die Dörfer *Damme* (zu ursl. *dab „Eiche“) und *Eickstädt*. Auch das Beispiel von *Alt-Temmen* (zu ursl. *tmen „Schmutz, Schlamm“), wo sich ein *Düster* See und dabei ein *Klarer* See befindet, wird man hierher setzen dürfen. Ebenso sei auch hier nochmals an die *Tiefen* Seen (bei Silberberg und Lahmo b. Krossen) erinnert, in deren Nähe der *Melang* See bzw. *Mehlen*-See (zu ursl. *mel „Untiefe“) zu finden sind, was darauf hindeutet, dass die deutschen Bezeichnungen Uebersetzungen aus dem Slaw. darstellen. Da bei *Gindow* an der Havel die Anhöhen *Lehmberge* und die Gräben *Lehmgräben* heissen, wird man wohl den On. als slav. anzusehen und ihn von ursl. *glina „Lehm“ abzuleiten haben. Schliesslich sei der Fln. *Starreitzen* (zu ursl. *star „alt“) in *Oldendorf* im hannöverschen Wendland hier genannt“ (Ludat, 337-39).

Hieruit blijkt dus nog eens hoe het samenwonen van twee volken duidelijke sporen nalaat in de toponymie. Indien wij echter niet over andere historische bronnen beschikten die ons met zekerheid bevestigen dat Noord- en Oost-Duitschland in de middeleeuwen echt Slavisch gebied geweest zijn en dat gedurende die periode het Germaansch element er slechts een minderheid was, dan zou men dit ongetwijfeld op grond van de toponymische bewijsplaatsen alleen niet aanvaarden. Slavische plaatsnamen zijn toch relatief zeldzaam : het zijn relict en zij moeten dan ook historisch als dusdanig worden geïnterpreteerd. Dat deze interpretatie eerder breed moet zijn, kan men aan de hand van de toponymische studiën over verschillende andere gebieden bewijzen.

* * *

Historische inlichtingen over de nederzetting van DENEN en NOORMANNEN in ENGELAND vindt men in het werk van R. H. HODGKIN, *A History of the Anglo-Saxons* (1). Van het einde der VIIIe eeuw af, doch vooral sinds 850 hebben de Noormannen de Westkust van Engeland bevolkt, terwijl de Denen zich meester gemaakt hebben van de Engelsche Oostkust.

De oorzaak van de uitwijking van de „Nordmanni”, zooals Alcuinus deze heet, schijnt landhonger geweest te zijn : tot omstreeks 700 vond het overschot van de bevolking van de westelijke kust van Noorwegen nieuwe woonplaatsen in het heuvelachtig binnenland, ofwel werd door oorbaarmaking of intensieveren landbouw aan het euvel van de overbevolking verholpen. Doch het avontuurlijk element dat elke samenleving oplevert, kwam tot de ontdekking dat ook over zee mogelijkheden bestonden en

(1) *Oxford*, 1935.

begon uit te wijken naar de Keltische gebieden rondom England, naar de Shetland eilanden, naar de Orkaden, de Hebriden en Ierland; van daar ging het naar het eiland Man (1) en naar de westkust van England. Het was een vredevolle kolonisatie van boeren, meent Hodgkin, die, alhoewel men geen data kan opgeven voor volksbewegingen van dit soort, in de VIIIe eeuw sterk aangroeide en die de baan vrij maakte voor de latere strooptochten van de Vikings, „well-born adventurers who discovered that the new route enabled them to win a living overseas in ways less labourious than farming and fishing”. Het Scandinavisch element werd belangrijk in Northumberland, Cumberland, Westmoreland, Lancaster, Chester en Wales ofschoon het steeds minder aanzienlijk bleef dan het Deensch element in West-England.

De expansie van de Denen schijnt eerder een politieken ondergrond te hebben gehad: nadat de Friezen en de Saksers naar Engeland overgestoken of door Karel den Groote onderworpen waren, waren Franken en Denen geburen geworden en deze laatsten voelden zich niet meer zeer veilig, terwijl later de oneenigheid en de zwakheid van de Karolingers hen aanspoorden tot strooptochten ook langs de Britsche kustgebieden. Voor het eerst hebben de Denen den winter doorgebracht op het eiland Thanet in 850/51 en in 865 gebeurde de groote inval: achtereenvolgens werden Yorkshire, Northumbrië, een deel van Mercie en ten slotte Oost-Anglië veroverd door de ver-

(1) Over de Noorsche landname op het eiland Man handelt CARL J. S. MARSTRANDER, *Det norske landnám på Man. Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap* VI (1932), 40 vlg.. Een uitvoerige kritische bespreking over het werk van J. J. KNEEN, *The Place-Names of the Isle of Man* (Douglas, 1925-29) van de hand van Marstrander vindt men in het *Norsk Tidsskrift* VII (1934), 287-334, waarin verschillende voorbeelden van gelijkmaking tusschen Keltische en Noorsche plaatsnamen te vinden zijn.

schillende los-samenhangende Deensche legers op zoek naar buit. De Engelsche koningen waren machteloos tegen de Denen: wel gelukte het soms ten koste van „Danegeld” en vooral door afstand van grondgebied waarop de veroveraars zich blijvend konden vestigen en politiek inrichten (de Scandinavische staten van het „Danelaw”), een tijdelijke rustpooze af te dwingen, maar steeds opnieuw groepeerden zich de krijgersbenden ter verovering van nieuwe provincies. Geheel England zou aldus door de Denen overmeesterd zijn geworden, ware koning Alfred van Wessex er in 878 niet in geslaagd het Deensche leger van Guthrum te Ethandun (Edington) te overwinnen. 878 werd een keerpunt in de ontwikkeling: in 880 of 886 (?) kwam tusschen Alfred en Guthrum een verdrag tot stand, waardoor o. m. de grens tusschen het Danelaw en het vrij gebleven Engeland werd vastgesteld (1) en waardoor Alfred in staat werd gesteld de eenheid van Zuid-Engeland te herstellen en door een reeks militaire maatregelen de herovering van de verloren gebieden (die vooral werd doorgezet in de jaren 913-919) mogelijk te maken. In het Noorden van Engeland evenwel heeft de Deensche heerschappij voortgeduurd tot in de XIe eeuw.

Wij kunnen de zeer belangwekkende geschiedenis van deze nederzetting hier niet verder behandelen: het moge, met het oog op wat volgt, volstaan er op te wijzen dat zij ten deele een landelijk, ten deele een politiek karakter had. Ons interesseeren hier vooral de door den grooten topo-

(1) Bij dit verdrag tusschen Engelschen en Denen diende een Romeinsche heerbaan, de zgn. *Wallingastreet*, gedeeltelijk als grensbaken; zie daarover EKWALL, op. cit. 578-79 en het kaartje tegenover blz. 487 en vooral J. C. H. R. STEENSTRUP, *Normannerne*, Bd. IV *Danelag* (*Kopenhagen*, 1882), blz. 37. Men denkt onwillekeurig op de mogelijkheid van een (niet overgeleverde) overeenkomst tusschen Franken en Romeinen waarbij in onze gebieden de groote heerbaan van Bavai naar Keulen een zekere rol zou kunnen hebben gespeeld.

nymist EILERT EKWALL (1) gestelde vragen, welke gebieden onder Scandinavische heerschappij hebben gestaan, op welke punten de Denen zich hebben gevestigd en welke de relatieve getalsterkte van het nieuwe element en zijn verhoudingen tot de ingezetene bevolking geweest zijn.

Het antwoord op deze vragen, betoogt Ekwall, wordt verstrekt door de studie van de plaatsnamen die waardevol materiaal aan de hand doet voor een geografisch overzicht van de kolonisatie. Dit toponymisch materiaal moet echter kritisch onderzocht worden : „it is not enough simply to count scandinavian and english names on the map, and to draw conclusions from numerical relations”, merkt zeer terecht Ekwall op.

Drie soorten van plaatsnamen moeten worden onderscheiden (Ekwall, 137-39) :

1. De *eigenlijke Scandinavische namen*, die ontstaan zijn bij menschen die een Scandinavische taal spraken. Deze plaatsnamen bevatten gewone Scand. appellatieven die daarenboven voorkomen in een typisch Scand. verbogen vorm, zooals gent. op *-ar* (Scorbrough, Oescand. *skógar búð* „booth in the forest”), op *-a* (< ar) (Hawerby, 12^e e. *Hawardabi*, Oudde. *Hāvarthabȳr*); Askabȳr, verengelscht tot Asheby, Ashby; op *-s* (Rauceby, Oudscand. *Rauds bȳr*). Bij deze soort hooren ook thuis de pln. waarin een Oudeng. plaats- of persoonsnaam schuilt, maar die blijkens de Scand. flexie door Scandinaviërs werden gesmeed : Alledale, Nidderdale (oorspr. Oudeng. riviern. *Ellen*, *Nidd*) met Scand. gent. op *-ar*.

2. De *gescandinaviseerde plaatsnamen*, die oorspronkelijk Engelse namen zijn waarin een bepaald phoneem door

(1) Zie vooral : The Scandinavian Settlement in : The Historical Geography of England before 1800 (Cambridge, 1936) Chap. IV, p. 133-64. — Over het toponymisch werk van EKWALL zie *English Studies* XXIII (1941), 177 vlg.

een Scandinavisch werd vervangen : aldus werd Eng. *sh* vervangen door *sk* (in namen als Skelton, Skipton i. p. v. Shelton, Shipton) ; Eng. *ch* werd uitgesproken als *k* (in Keswick, Kildwick i. p. v. Cheswick, Childwick) ; Eng. *-d-* was vreemd voor de Scandinavische inwijkelingen die het uitspraken als *-th-* (Mythop, Louth i. p. v. Middop, Loud).

Een moeilijkheid van fonetischen aard werd dikwijls overwonnen door woordsubstitutie, waarbij het Eng. woord de plaats ruimde voor het Deensch of het Noorsch synoniem. Dit verschijnsel vindt, volgens Ekwall, in de Scandinavische toponymie van England een zeer ruime verspreiding. Aldus heetten de Scandinaviërs het Oudeng. *Bēcwudu* (beech wood) : *Beckwith* ; Oudeng. *Hēafoddenu* (chief valley) : *Howden* ; Oudeng. *Wētadūn* (wet place) *Watton*, enz. Het gebeurt zelfs dat de Denen het bij hen zeer vaak voorkomend Oudscand. *bȳr* (Deensch=dorp, stad ; Noorsch=woonplaats), thans *by*, in de plaats gezet hebben van een Oudeng. bestanddeel als *-burg*, of *-tūn*, alhoewel dit laatste in het oorspronkelijk toponiem kon onderverstaan blijven.

3. De *hybriede plaatsnamen*, die samengesteld zijn uit twee bestanddeelen die thuis hooren in een verschillende taal (v. b. Altofts : Eng. *old* + Scand. *toft* „Homestead”). Meest voorkomend zijn pln. van het type Oudscand. persn. + Eng. grondwoord zooals *-tūn*, *-feld* (b. v. Grimston, Kettlestone, Thurstonfield). De geschiedkundige beteekenis van toponiemen van dit soort is echter onzeker : aldus was *-tūn* ook in Noorwegen en IJsland een vaak voorkomend toponymisch bestanddeel, zoodat een plaatsnaam als Stainton (Oudscand. *steinn* : Oudeng. *stān* = steen) in Cumberland of Westmoreland, volgens Ekwall, „strictly scandinavian” kan zijn.

Welke gevolgtrekkingen laten deze verschillende cate-

gorieën van plaatsnamen toe, wat betreft de getalsterkte van de Scandinavische inwijking?

Ekwall wijst er op dat de toponymie geen *preciese* inlichtingen over de numerieke verhoudingen tusschen twee bevolkingslagen kan verstrekken. Inderdaad, bij een nederzetting als deze van de Denen in England is het natuurlijk dat de oude bevolking meestal niet zal verdwenen zijn : wel zal de Engelsche lord dikwijls de plaats hebben geruimd ten voordeele van den Scandinavischen avonturier en zijn volgelingen, maar daardoor werd de massa van de ingezetene boerenbevolking meestal niet verontrust en het is normaal dat zelfs een aanzienlijke Scandinavische inwijking den naam van het dorp waarin zij zich vestigde, heeft overgenomen wanneer er ten minste geen phonetische bezwaren bestonden. Van „Herrensiedlungen” van dit soort bewaart de nomenclatuur van een bepaald gebied dus meestal geen spoor : de vroegere namen blijven ongewijzigd voortbestaan.

Hybride plaatsnamen van het type Scand. persn. + Eng. grondwoord, kunnen ook ontstaan zijn door het optreden van een nieuwe heerschersklasse die overwegend geworden is in politiek of sociaal opzicht, doch niet wat de getalsterkte betreft. Maar ten slotte heeft de plaats toch een nieuwen naam gekregen en daarom moet ook aan namen van dit soort, volgens Ekwall, een grootere betekenis worden toegekend dan men dit in de vestigingsgeschiedenis over het algemeen gewoon is te doen. Het is evenwel geraadzaam geen te verdragende conclusies af te leiden uit deze namen : plaatsnamen zijn een spontane creatie, niet van de inwoners van de betrokken plaatsen zelf, maar van de bewoners van de omgeving. Een hybride plaatsnaam zal dus waarschijnlijk slechts wijzen op een Scandinavische inwijking die beperkt is gebleven tot de plaats of de wijk waaraan hij door de omgeving werd

gehecht. Ekwall betoogt verder dat de hybriede toponiemen het vredevol samenleven van Engelschen en Denen bevestigen en dat deze namen wijzen op het feit dat de nieuwe heerschende klasse een hoog aanzien moet hebben genoten (1).

Zowel de Scandinavische als de gescandinaviseerde plaatsnamen bewijzen dat de verhouding tusschen Engelschen en Denen op de betrokken punten sterk overhelde in het voordeel van deze laatsten : „even a single place-name of this kind is worthy of notice. It would not have arisen, unless there was an appreciable Scandinavian element in the population” (Ekwall, 139). Bij het overzicht van het Scandinavisch toponymisch materiaal in de verschillende Engelsche graafschappen stelt Ekwall dan ook vast, dat de plaatsnamen van de laatst vermelde soorten overwegend voorkomen in die gebieden die het vroegst en daarom ook wel het grondigst door de Denen werden in bezit genomen. Terloops weze hier nog genoteerd dat de geographische verspreiding van deze plaatsnamen beïnvloed wordt door het verloop van de Romeinsche wegen, die als een soort van invalspoorten voor de Denen moeten hebben gediend (1).

(1) Dit feit wordt ook bevestigd door anthroponymische vaststellingen, die echter nog minder dan de plaatsnamen de relatieve getalsterkte van twee bevolkingselementen laten vaststellen, omdat zij te zeer aan de mode onderhevig zijn. Zonder eenigen twijfel zijn Scandinavische persoonsnamen door Engelschen overgenomen geworden (evenals Germaansche door Gallo-Romanen), maar het feit van de overname zelf is toch niet heelemaal zonder beteekenis. In de XII-XIIIe eeuwse charters vertegenwoordigen de namen van de afstammelingen van de Scandinaviërs 52-53 % en in het Domesday Book (1080) treft men ongeveer evenveel namen aan van „sokemen” d. i. afstammelingen van lageren stand van de IXe eeuwse Scandinavische krijgers, als van „villeins” of „bordars” die de autochthone bevolkingsklasse uitmaken.

(1) Over de verspreiding van de Deensche plaatsnamen in de Midlands schrijft EKWALL : „The key of the distribution of the Scandinavian names is provided by the Roman roads : it will first

Wanneer men het Scandinavisch materiaal dat door Ekwall verzameld en onderzocht werd overziet, ontkomt men niet aan den indruk dat het in den grond gewaagd schijnt den Scandinavischen invloed in England zoo hoog aan te slaan en hem te beschouwen als „a lasting contribution to the development of English life”, tenzij men rekening houdt met de gelijkmaking die slechts relicten heeft overgelaten. Deze laten echter de gewenschte zekerheid op het stuk van de getalsterkte der verschillende bevolkingslagen buiten het wetenschappelijk bereikbare, zooals nog in het vervolg van deze bijdrage zal worden aangetoond.

of all have to be borne in mind that the first settlements would be made by the army in the central parts, for instance Lincoln, from which Roman roads branched out in all directions... The different frequency of Scandinavian names in the various districts is no doubt due to more circumstances than one. Considerations of a military nature would play an important rôle in the earliest colonisation. It would be desirable that the host could be easily collected and quickly moved from one spot to another. The chief means of communication were the Roman roads, and it is evidently not due to chance that there seems to be a certain connection between Scandinavian place-names and the Roman roads” (*op. cit.*, 145).
